

**ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ
І СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ
ТА ПИСЬМЕННИКІВ НА ЧУЖИНІ**

Початок ХХ ст. з його бурхливими революційними подіями зумовив масову еміграцію українців за кордон. Серед тих, хто вирушав на пошуки кращого майбутнього або прагнув врятуватися від переслідувань нової влади, були представники різних сфер тогочасного українського життя – від діячів Центральної Ради, уповноважених різних політичних сил і військових до української інтелігенції, діячів науки та культури.

Відомий український поет і драматург Олександр Олесь (Кандиба) (1878–1944), як і багато інших його співвітчизників, опинився за кордоном вимушено і не заплановано. У лютому 1919 року письменник виїхав з Києва до Вінниці, а звідти до Будапешта, де на посаді аташе приєднався до Дипломатичної місії УНР в Угорщині. До посадових обов'язків О. Олесь в якості аташе належав розвиток культурної співпраці з угорським урядом, а також закупував медичних препаратів для української армії¹. Планувалося, що робота за кордоном триватиме кілька місяців, проте коли більшовицька Росія, спершу визнала УНР, а потім розгорнула на території України активні воєнні дії, а російські війська підійшли аж до Києва, О. Олесь змінює свої плани і приймає рішення залишитися за кордоном. У цей же час відбувається зміна його політичних поглядів – він перестає бути палким прихильником соціалістичних ідеалів і приєднується до тих, хто наполегливо борюся за відновлення української державності. На рішення О. Олесь не повертатися в Україну вплинули також такі фактори, як посилення утисків та переслідувань української інтелігенції, намагання її русифікувати, арешт у серпні 1921 року київським ЧК та подальший розстріл відомого українського поета Григорія Чупринки тощо.

Родина О. Олесь на момент його виїзду за кордон лишалася в Києві, не здогадуючись, що знову побачитися усім разом вдасться лише через кілька років. На батьківщині лишилися всі найнеобхідніші для життя на чужині речі О. Олесь та напевно найважливіше для кожного

¹ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ЛІ НАН України), ф. 114, № 2166.

працівника пера – збірка ще недрукованих поезій². Саме через їх долю найбільше переживав О. Олесь, адже залишені рукописи могли не просто пропасти через небажання різних видавництв взяти їх у друк, вони могли завдати суттєвої шкоди рідним поета, перетворившись у руках нової влади на своєрідне звинувачення політичного спрямування. Тому у кожному листі до дружини Віри (Свадковської) О. Олесь наполегливо просив її по можливості вивезти рукописи за межі України.

У березні 1919 року, після розгортання в Угорщині революційних подій, О. Олесь переїжджає до Відня, на той час важливого центру української дипломатії, а також осередку значних творчих сил української літератури та журналістики. На той час у Відні працювали кілька київських видавництв (“Дзвін”, “Українська школа”, “Вернигора”), до складу яких входили відомі українські письменники та журналісти та з метою друку підручників і книг для українських шкіл перевела свій осередок Педагогічна місія УНР³. Столиця Австрії приваблювала українських емігрантів, насамперед, повною відсутністю обмежень щодо політичної та культурної діяльності, а також толерантним ставленням до українців з боку австрійської влади.

По приїзді до Відня, О. Олесь відразу ж активно включається у громадсько-політичне життя місцевої української еміграції та збирає біля себе представників української еліти за кордоном. Віденський період у біографії поета видається дуже насиченим, адже за час проживання в австрійській столиці О. Олесь встигає попрацювати у посольстві УНР в Австрії, виступити одним із ініціаторів відкриття Українського клубу, посприяти заснуванню Українського вільного університету, започаткувати журнали “На переломі” та “Сміх”, попрацювати з Комітетом допомоги голодуючим в Україні, стати одним із організаторів і заступником голови Союзу українських журналістів і письменників (СУЖіП) і т. д.

Саме робота в СУЖіП стала для О. Олеся однією з найважливіших віх у його закордонному житті, про що свідчить, зокрема, листування поета з українським громадсько-політичним діячем, дипломатом

² Н. Лисенко, *Громадська діяльність О. Олеся на еміграції*, Українознавчий альманах, вип. 14 (2013) 261–265.

³ В. Власенко, І. Битюк, *Союз українських журналістів і письменників у Відні: мета, створення і завдання*, Актуальні питання історії та культури: Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студентів, Суми, 2009, с. 17–22.

Ю. Горбач, Олександр Олесь...

та публіцистом А. Жуком⁴. У згаданому листуванні за 1922–1928 роки, поряд із обговоренням різних суспільно-політичних проблем та особистих питань, наскрізною темою виступає робота О. Олесь та А. Жука у СУЖіП, кореспонденти, зокрема, обговорюють проблеми, пов'язані з перенесенням осідку товариства у 1923 році з Відня до Праги, торкаються багатьох інших сторін діяльності Союзу. Листи є важливим свідченням того, що і О. Олесь, і А. Жук не просто входили до СУЖіП, а були одними з його ключових постатей.

Варто також зазначити, що тема СУЖіП на сьогодні не достатньо висвітлена в історичній науці. За винятком кількох публікацій у періодичних виданнях (серед авторів – І. Битюк, В. Власенко, Т. Сидорчук)⁵ та інформації довідкового характеру в Енциклопедії Українознавства відсутні детальні дослідження, пов'язані з історією виникнення, діяльністю та учасниками Союзу. На цьому тлі особливе значення має епістолярна спадщина О. Олесь, у якій міститься чимало фактів про різні періоди діяльності СУЖіП, оскільки письменник свого часу був і безпосереднім свідком створення Союзу, і його почесним членом, і головою.

Відомо, що установчі збори зі створення СУЖіП відбулися 10 і 12 вересня 1919 року. Передбачалося, що Союз лише тимчасово перебуватиме у Відні, його ж головним осередком мав стати Київ. О. Олесь спільно з українським журналістом В. Кушніром протягом місяця ретельно вивчали документи різних журналістських та літературних організацій західноєвропейських країн, і після врахування українських національно-культурних завдань та особливостей еміграційного життя, розробили Статут СУЖіП. Статут складався з 36 параграфів. У ньому були визначені мета, основні напрямки діяльності та структура новоствореного товариства. Серед головних завдань СУЖіП були: охороняти престиж української преси; знайомити світ з українським питан-

⁴ Ю. Горбач, *Листування Олександра Олесь з Андрієм Жуком (1922–1928 рр.): інформаційний потенціал*, Загартована історією. Ювілейний збірник на пошану професора Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження, К. 2013, с. 275–284.

⁵ В. Власенко, І. Битюк, *Op. cit.*, с. 17–22; І. Битюк, *Діяльність Союзу українських журналістів та письменників: празький період (1923–1939 рр.)*, Актуальні питання вітчизняної та світової історії: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 23–24 квітня 2010 року, Суми, 2010, с. 85–90; Т. Сидорчук, *Союз українських журналістів і письменників. Віденський період 1919–1923 рр.*, Наукові записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів, т. 3, К. (Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України), 1999, с. 578–597.

ням, видавати і поширювати твори членів Союзу; піклуватися пресовим законодавством і авторським правом; підносити техніку української журналістики; захищати професійні інтереси журналістів і письменників; матеріально підтримувати членів Союзу і їх родини; підтримувати зв'язок із зарубіжними фаховими організаціями⁶.

СУЖіП і його Статут були офіційно визнані Віденським магістратом 10 жовтня 1920 року за умови, що основним осередком товариства залишиться не Київ, а Відень⁷. Після цього було обрано Управу Союзу у складі представників усіх українських земель, О. Олесь було обрано заступником голови Союзу, а головою товариства став В. Кушнір. Про безпосередню участь письменника у розробці Статуту СУЖіПу свідчать численні чернетки та роздуми О. Олесь щодо СУЖіП.

Кількість членів товариства у різні періоди варіювалася від 40 до 75 осіб. Склад Управи також часто змінювався. У зв'язку з різними особливостями життя на еміграції члени Управи виходили з неї, а їх місця займали нові учасники. Постійними дійовими особами СУЖіП від початку його створення були О. Олесь, В. Кушнір та А. Жук. Вони пройшли всі етапи життєдіяльності Союзу – від його створення, періоду найбільш активного функціонування, перенесення місця розташування.

Фінансування СУЖіП здійснювалося здебільшого за рахунок безстрокових і безпроцентних позичок за посередництва фінансового агента УНР І. Супруна, а також завдяки грошовим пожертвам різних осіб, у тому числі й О. Олесь. Незначні надходження до скарбнички давали також вступні та членські внески, доходи від продажу видань, проведення концертів, вечорів тощо. Проте матеріальна база використовувалася Управою СУЖіП часто не раціонально, що згодом стане причиною виникнення фінансової кризи у товаристві.

Серед важливих проектів, які планували реалізувати члени Управи СУЖіП відразу після створення товариства, були: видання календаря-альманаха, куди передбачалося залучати матеріали про українське життя, мемуари, статті та фотографії, публікація брошур про українську справу, яка б давала світовій громадськості об'єктивну інформацію про події в Україні, проведення з'їзду журналістів і письменників, організація спеціальних курсів із журналістики тощо. Проте через

⁶ ЦДАВО України, ф. 4373, оп.1, с. 2, арк. 2зв.

⁷ Т. Сидорчук, *Op. cit.*, с. 579.

Ю. Горбач, Олександр Олесь...

недостатню кількість грошей, більшість із перелічених проектів так і не вдалося втілити в життя.

Наприкінці 1919 року СУЖіП значно покращив своє фінансове становище і визначив нові напрямки своєї діяльності. У жовтні 1920 року на черговому засіданні товариства було розглянуто і прийнято програму діяльності СУЖіП, яку підготував О. Олесь. Вона була значно масштабнішою за своїми планами та мала своїм головним завданням зробити з товариства вагомий осередок з організації та провадження культурного й освітнього життя української еміграції.

З того, що вдалося втілити і що стало одним з найбільших досягнень СУЖіП, була організація Українського Вільного Університету (УВУ). Потреба відкриття УВУ була викликана великою кількістю української молоді, яка опинилася за кордоном, ще не розпочавши, або ще не закінчивши здобувати вищу освіту в Україні. Саме О. Олесь у своїй програмі діяльності Союзу 1920 року виступив з ініціативою створення навчального закладу в еміграції із дисциплінами, які б відповідали духові й потребам часу. О. Олесь дістав також гроші на цей університет, віддавши під заставу склади зі своїми книжками: “Виєднано позичку за порукою відомого поета Олеся, заступника голови Союзу Журналістів і Письменників, що дав у заставу склад видань своїх книжок”⁸. Урочистості з приводу початку роботи УВУ відбулися 23 жовтня 1921 року, а серед викладачів університету значилися імена таких відомих українців, як Л. Білецький, Д. Антонович, С. Дністрянський, С. Рудницький та ін. Фінансове забезпечення та утримання університету взяв на себе СУЖіП. Восени 1921 року у зв’язку зі складним економічним становищем і як наслідок виникнення загрози закриття університету, отримавши згоду з боку чеського уряду, діяльність УВУ було вирішено перенести до столиці Чехії Праги. У Празі УВУ плідно пропрацював 25 років до 1945 року.

Діяльність СУЖіП проводилася різними секціями і комісіями (секції – академічних викладів, популярних викладів, літературних сходин, пропаганди, професійних справ, науково-політичних лекцій та господарства, комісії – видавнича, пам’ятників на могилах померлих у Відні українських журналістів і письменників, позичок і допомог, повороту в Україну), які готували матеріали для постанов Управи.

⁸ Н. Лисенко, *Op. cit.*, с. 263.

Виконуючи поставлене перед товариством завдання зі знайомства міжнародної спільноти з Україною та з висвітлення актуальних для української держави проблем, СУЖіП у 1919 році почав видавати перший у післявоєнний період український емігрантський часопис “Воля”. Журнал ставив перед собою завдання об’єднати українців, які опинилися далеко від батьківщини та дати їм можливість висловити свої думки, а також розповідав про перебіг та успіхи визвольної боротьби українців в Україні. У “Волі” друкувалися публіцистичні статті на різні суспільнополітичні теми (В. Піснячевський), полемічні (Ф. Слюсаренко, О. Назарук), мистецтвознавчі (О. Грицай), а також наукові статті членів СУЖіП – О. Бочковського, С. Рудницького, С. Дністрянського та ін. О. Олесь публікував у часописі свої поетичні та прозові твори.

Ще одним витвором СУЖіП, до створення якого був безпосередньо причетний О. Олесь, став журнал політики, літератури та мистецтва “На переломі”, заснований у березні 1920 року. Ідея створення цього часопису виникла у зв’язку із розбіжністю у поглядах на українські політичні події між частиною літераторів, які друкувалися у “Волі”, та головним редактором журналу – В. Піснячевським. Як наслідок виник часопис “На переломі”, який багато в чому був схожий на “Волю”, але у ньому, на відміну від “На переломі”, політичним темам не приділялося багато уваги, тоді як теми культури, мистецтва та літератури висвітлювалися досить широко. У журналі друкувалися такі відомі українські публіцисти, як С. Черкасенко, О. Колесса, В. Павлєсевич, Б. Лепкий, О. Орлич, А. Крушельницький, Ю. Тищенко-Сірий. Головним редактором “На переломі” став О. Олесь. Журнал відразу став популярним, але проіснував не довго – вийшло всього п’ять його номерів.

Окрім “На переломі” О. Олесь разом з іншими членами СУЖіП С. Черкасенком, А. Крушельницьким і В. Мурським у березні 1920 року започаткували видання ще одного часопису – гумористичного журналу “Сміх”. Журнал мав виходити двічі на місяць. У ньому друкувалися гумористичні вірші та статті, різного типу шаржі, присвячені українським політичним діячам, літераторам та іншим представникам української еміграції. Доля “Сміху” виявилася подібною до долі “На переломі”. Вийшло всього два номери “Сміху”, після чого журнал припинив своє існування. Серед причин – проблеми з фінансуванням та неприйняття окремими емігрантами гострої сатири “Сміху” на їх адресу.

Ю. Горбач, Олександр Олесь...

У червні 1920 року О. Олесь від імені СУЖіП виступив на сьомому зльоті чеської юнацької спортивної організації “Сокол”. Для чехів свято “Сокола” мало особливе загальнонаціональне значення. Тому спеціально для цього свята О. Олесь написав вірш “27 червня 1920”, який було надруковано українською мовою латинським шрифтом у чеській газеті “Národní listy”. Тоді ж О. Олесь разом з В. Кушніром та Ю. Тищенком взяв участь у міжнародній нараді журналістів у Празі⁹.

У вересні 1920 року О. Олесь ще раз відвідав Прагу, взявши участь у всесвітньому конгресі вільнодумців від імені СУЖіП, де виступив зі своїм поетичним привітанням.

1923 рік став роком перенесення осередку Союзу із Відня до Праги. Причин, які обумовили ці зміни, було декілька. Це відсутність достатнього фінансування СУЖіП, переведення до Праги ще у 1921 році УВУ, у якому викладали багато членів Союзу, та більш сприятливі умови для життя і діяльності українських емігрантів у Чехії, створені завдяки першому президенту Чехо-Словацької Республіки Томашу Масарику. Про те, що СУЖіП розраховував на матеріальну підтримку чехів у своїх планах відновити діяльність товариства у Празі, розповідається у листуванні А. Жука з О. Олесем: “Се було б добре, коли би Союз дістав за допомогу, але *безпосередньо* від чехів, щоб не мати до діла з посередниками. Щоб се сталося складно, треба – припускаю – внести подання від Союзу, відповідно умотивоване. Напиши отже, кому се подання має бути адресоване і як мотивоване. Я його тут виготовлю і перешлю Тобі, а Ти підпишеш і передаси кому слід”¹⁰. У цьому ж листі А. Жук висловлював небажання, щоб О. Олесь залишав посаду голови СУЖіП та зауважував, що лише О. Олесь зможе розв’язати фінансовий вузол, який зав’язався навколо товариства і через який СУЖіП здобув собі погану репутацію. Як видно з листів, на першому етапі свого існування у Відні товариство було досить добре забезпечено матеріально, але кошти, незважаючи на безліч перспективних і цікавих планів, витрачалися нераціонально і на момент перенесення осередку до Праги каса Управи була порожньою: “...Попередня Управа, маючи колосальні на ті часи гроші, нічого для

⁹ М. Неврлий. *Олександр Олесь: життя і творчість*, К., 1995, с. 30.

¹⁰ *ЛІ НАН України*, ф. 114, № 892, арк. 5.

нової Управи не лишила в касі...”¹¹. О. Олесь, якого Управа СУЖіП відрядила до Праги, мав виконати там важливу місію – перевірити, як керівництво чеської держави ставиться до нового керівництва Союзу та чи схильне воно надати йому матеріальну підтримку. Це пояснювалося тим, що ім’я О. Олеся було відоме далеко за межами Відня, а також тим, що поет мав хороші стосунки з впливовими чехами та представниками української еміграції, які осіли у Празі раніше.

У листах А. Жука йдеться багато також про плани подальшої роботи СУЖіП у Відні. Зокрема, А. Жук ділився з О. Олесем способами, як заробити грошей для товариства. Так, він висував ідею організувати продаж українських книжок, з тим, щоб поступово ця справа переросла в українську книгарню та щоб за допомогою вторгованих коштів можна було сплатити борги Союзу. Роздобути кошти для СУЖіП можна було також звернувшись до українських емігрантських організацій у США: “Треба було-б видати відозву до американських українців, щоб складали жертви на українських журналістів і письменників-емігрантів і розіслати її до всіх американських часописей, а окремо, при спеціальних письмах, до Об’єднання і до Товариства помочи письменникам в Трентон та Товариства журналістів і письменників в Вінніпезі”¹².

Серед ідей, запропонованих А. Жуком, була також кореспонденція для американських часописів, таких як “Українські вісті”: “Ідея кореспонденції полягає в тім, щоб змонополізувати постачання вістей про укр[аїнське] життя на еміграції і в краю до укр[аїнських] амер[иканських] часописей, а плата за сі вісти має в першій мірі оплачувати працю тих, хто їх буде укладати і редагувати та на машинці переписувати, а далі – на цілі Союзу взагалі. Американці матимуть з того користь і ми”¹³. А. Жук наполягав також на тому, щоб відновити роботу СУЖіП у Празі якнайшвидше й активніше, не чекаючи реєстрації товариства та виділення йому коштів, зокрема, пропонував негайно розпочати проведення літературних вечірок і рефератів на громадські теми.

Робота СУЖіП у Празі вирізнялася активною організацією різного роду заходів, таких як літературні засідання, відзначення пам’ят-

¹¹ ІЛ НАН України, ф. 114, № 891, арк. 4.

¹² ІЛ НАН України, ф. 114, № 895, арк. 1.

¹³ ІЛ НАН України, ф. 114, № 888.

Ю. Горбач, Олександр Олесь...

них дат, виступи проти публікацій у чеській пресі неправдивої інформації про події в Україні тощо.

В одному з листів до О. Олесья від травня 1923 року А. Жук пропонував організувати пам'ятний вечір українського поета Я. Щоголіва, який крім того, що був земляком О. Олесья, належав до його улюблених поетів: “Ось тобі нагода, щоби перебуваючі в Празі члени Союзу згуртувались і устроївством вечірки в пам'ять Щоголіва розпочали діяльність в Празі, зарекомендували себе публіці”¹⁴. У листах згадується також про багато інших заходів, які планувалося здійснити силами СУЖіП.

Таким чином, Союз українських журналістів і письменників відіграв важливу роль у представленні інтересів українських діячів пера в еміграції. Поряд із захистом їх професійних потреб та створенням сприятливих умов для їх праці, Союз виступав оборонцем національних інтересів України за кордоном та переймався вирішенням українського питання. Найбільшим досягненням СУЖіП по праву вважається створення Українського Вільного Університету.

Діяльність О. Олесья у рамках СУЖіП як його голови та пересічного члена цього товариства є беззаперечно вагомою. Це і розробка Статуту СУЖіП, і активна участь у всіх процесах життєдіяльності Союзу, включаючи надання коштів на його функціонування, і створення періодичних видань “На переломі” та “Сміх” тощо. Про важливе місце письменника у житті СУЖіП свідчить також факт, що вже у 1932 році, коли О. Олесь не брав активної участі у громадському житті, І. Мирний звертався до нього за порадами, маючи на меті відновити роботу “Союзу письменників”¹⁵.

¹⁴ ДЛ НАН України, ф. 114, № 892, арк. 3.

¹⁵ Н. Лисенко, *Op. cit.*, с. 263.